

MDM- Millî Strateji Araştırma Kurulu

20.01.2020

Türk Dünyası'nda bütünleşme

Prof. Dr. Nesib Nesibli, DTCF, Ankara Üniversitesi[1]

Türk tarihinin son beş yüz yılında Rusya ile münasebetler tayin edici rol oynar. Özellikle eski Altınordu havzasındakiler olmak üzere Türklük 1552'den itibaren

gerileme ve kayıp sürecine girdi. Bu uzun süren kötü gidişin, SSCB'nin 1991'de çökmesiyle değişme işaretleri verdiği söylenebilir. Bu durumun getirdiği imkânları belirlemek için daha kuvvetli bir ifade kullanmak da mümkündür: Türklüğün “bahtının açıldığı” yeni bir tarih sürecine girildiğini söylemek de yanlış değildir.

Yeni Türk devletlerinin dünya siyaset meydanına dâhil olması, uzun asırların zincirinden boşalma duygusuyla bir heyecan uyandırdı. Adriyatik'ten Çin Seddi'ne kadar Türk topraklarının siyaseten olmasa da bir türlü birleşeceği, 21. yy'ın “Türk Asrı” olacağı devlet adamlarınca sıkça ve her uygun platformda beyan edilir oldu. 100-120 yıl önce temelleri atılan Türk Birliği fikri yeni dünya şartlarında yeniden gündeme taşındı; eski milliyetçi neslin “Dilde, Fikirde, İşte Birlik!” çağrısının gerçekleşme potansiyelinin yüksekliği hissedilmeye, bu büyük gücün yaratılacağı algısı uyanmaya başladı.

Bu heyecan ağırlıklı hareket zamanları artık geride kaldı. 29 yılda bu duygunun yoğun yaşandığı dönemden, aklın hâkim olduğu soğukkanlı yaklaşımlar dönemine geçildi. Bu zaman kesiminde pek çok iş yapılmasına rağmen gerekenler tam manasıyla düşünülmüş, plan ve programlar hazırlanmış ve uygulanmış diyebilmek imkânında değiliz. Üstelik halledilmemiş problemlere ek yeni tehditlerin ortaya çıktığı açıktır ve bunlara nasıl karşılık verileceği endişesi ortadadır.

İki kutuplu dünya sisteminin yerini tek kutuplu dünyaya bırakması, kısa zaman sonra bu durumun değişerek çok merkezli dünyaya evrilmesi; bölgesel bütünleşmelere ivme kazandırdı. Geline nokta, Türk Dünyası'nın her biriminin ve bütünüyle geleceğinin ne şekilde ve hangi bölgede şekilleneceği tartışılan güncel konular arasındadır. Diğer taraftan 19. yy Avrupası için özgün olan millet-devlet ilişkilerinin ayrıntılı şekilde tarif edilmesi ve ona bağlı millet-devlet yapılanmaları örneğinin yeni şartlarda Avrasya'ya geçmesi özel dinamikler oluşturmuştur. Bu, çok şeyi değiştirecek bir süreçtir. Böyle bir karışık ortamda sorular ve aranacak cevaplar da çok katmanlı hale gelmiştir. Temel soru şudur: Türk devletleri ve toplulukları kendi konumunu nerede görüyor, onların bir bütün olarak ortaya çıkması mümkün müdür?

Nereden nereye?

Yeni bağımsız Türk devletlerinde millet-devlet inşası süreci diğer eski Sovyet cumhuriyetlerinden farklı şekilde cereyan etti. Bu Türk devletlerinde Çarlık ve Sovyet mirasına genellikle olumlu bakıldığından dolayı yeni değerler zar zor kendine yer bulabildi. Bu arada bağımsız devletin varlığı ve idaresi icabı, yeni devlet organları (ordu, merkez bankası, gümrük hizmeti gibi) kuruldu. Fakat devlet kavramının vatandaşı için eski otoriter içeriği değişmedi. Düşünülen projelerden ve ortaklıklardan vazgeçildi. Mesela, Merkezi Asya Birliği (Türkistan Birliği) projesi gerçekleşemedi.[\[2\]](#) Var olan sorunlara yenileri eklendi. Bugün bu köklü değişimlerden dolayı Türk devletlerinin kendi içlerinde ve aralarında çözümlenememiş problemleri, çoğalmış hatta katlanmıştır. Bu yıllar içinde ülkeler arası münasebetlerde de hızlı değişimler yaşanmış, çeşitli alanlarda ikili ve çok taraflı ilişkileri ve işbirliğini düzenleyen yüzlerce anlaşma imzalanmış, ama anlaşmaların çoğu kâğıt üzerinde kalmıştır.

Gelinen noktada kimlik meselesi, belki en çetrefil konudur. Sovyet rejiminin dayattığı kimlikler, bugün tabii bir durummuş gibi devletlerce kabul edilmiştir. Değişen bir durum yoktur. Aslında yüz yıl içinde dayatılan “yeni” kimlikler resmileştirildi ve anayasalara geçti. Böylece Jozef Stalin’in 1924’de Türkistan’ı, 1936’da ise Azerbaycan’ı Türksüzleştirme politikaları bu cumhuriyetlerde bir çok bakımdan onaylandı. Yerel mikro milliyetçilikler gelişmeye ve daha kuvvetle yer etmeye başladı. Ayrılık ve farklılıklar daha güçlü şekilde belirtilir hale geldi. Birliğin önündeki engellerden biri de ortak alfabenin, daha doğrusu aynı sese aynı işaretlerin, kullanılmamasıydı. Ortak Latin alfabesine geçiş bunun için bir şanstı; bu da büyük ölçüde kaybedildi. Yeni Türk devletleri bunlardan dolayı mazlum durumda kalan Türklerin dertlerine, problemlerine ve çarpınışlarına ses veremiyor. Bir büyük talihsizlik de şudur ki 2002’den itibaren Türk dünyasının lider devletinde (model ülkede) hâkimiyette bulunan iktidar, dünya görüşü itibariyle Türk Birliği meselelerine soğuk yaklaştı. Eski Rus emperyalizmi ise 2000 ’in başlarından itibaren toparlanıp, bu bölgelere yeniden arka bahçesi (Yakın Hariç Doktrini) muamelesi yapmaya başladı.

Söz konusu olumsuzlukların yanı sıra geçen 29 yıl süresinde bağımsız Türk devletleri ve toplulukları arasında bütünleşmeyi sürdürecektense onlarca teşkilatın kurulmasını da

göstermeliyiz. Bunlar arasında bir ideal birliği var gibi görünse de yer yer kişi ve grup önceliklerine dayandığı görölmektedir. Resmî kurum ve kuruluşlar tabii bu cümlelerin dışında ayrıca değerlendirilecek yapılardır. Onların da ciddî eksiklerle doğdukları söylenebilir. Bütünleşmeyi sağlayacak ve devam ettirecek Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi (2009, Türk Konseyi/ Türk Keneşi), Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (1993, Türksoy), Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi (2009, TürkPA), Türk Kültür ve Mirası Vakfı (2012), Türk İş Konseyi (2011), Türk Akademisi Uluslararası Teşkilatı (2014), Türk Üniversiteler Birliği (2013), Avrasya Askeri Statülü Kolluk Kuvvetleri Teşkilatı'nın (2013, TAKM) çalışmaları henüz istenen seviyede değildir.^[3] Özel dernek ve vakıfların, Türk Dünyasına hizmet düşünceleri de sağlam bir temele oturtulma ihtiyacındadır. Duygu ve fikir cihetiyle doğru düşünölmüş olsalar bile hedefleri ve yol haritalarını düzenlemede zayıf kaldıkları görölüyor.

Türk Dünyası'nda bütünleşmenin geleceğini ölçölü-biçili, planlı-programlı hale getirmek bakımından bu süreci etkileyebilen olumlu ve olumsuz faktörlere de göz atmak gerekiyor.

Olumlu Faktörler

Son 500 yılda hâkim güçler (Rusya, Çin, İnan) ne kadar Türk Dünyası'nın coğrafi bütönlüğünü bozmaya, onu param parça etmeye çalışsa da, Türklüğün çoğunluğu belli bir coğrafi bütönlük içinde yaşamaktadır. Özellikle Türkistan'daki devletler ve topluluklar Türklerin yoğun yerleştiği bölgededir. Bunun yanı sıra Zengezur ve Orenburg gibi bitişik ve birleşik yerleşimin zarar gördüğü coğrafi bölümlenmeler de vardır. Bu meselede Hazar Denizi'nin gelecekteki statüsü önemlidir. Türkler, tarihsel olarak bozkır halkı olduğundan etrafında yaşadıkları Hazar, fazla dikkatlerini çekmemiştir.

1991'den sonra Hazar'ın artık beş kıyı devlete ait olması ve burada dünya çapında petrol ve doğal gaz yataklarının keşfi, söz konusu havzayı dünya siyasetinin duyarlı konusu haline soktu. Hazar'ın hukukî statüsü meselesi son yılların en önemli müzakere konularından birine dönüştü. Su yüzünün beş kıyı devlet arasında

bölünmesi, Hazar'ı Türk Dünyası'nın bir gölüne dönüştürebilir. Hazar gölünün bu beş devletin ortak istifadesine verilmesi Türk Dünyası için kritik bir meseledir. O takdirde mevcut dengelere göre Rusya ve İran askeri deniz gücünün at oynatmasına fırsat doğar.

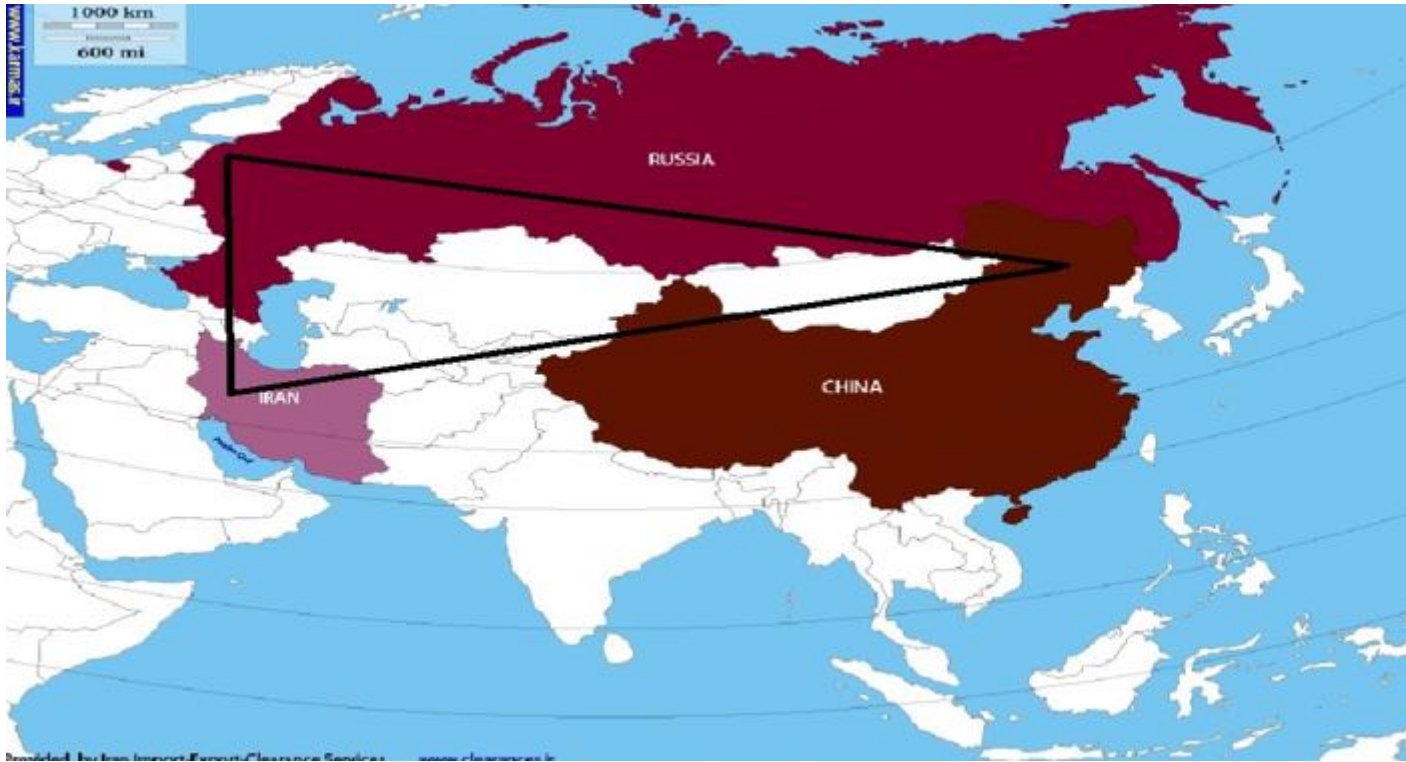
Rusya, İran ve Çin'in idareleri altında tuttıkları Türk halklarını asimile etmek hedefleri açıktır. Yüzyıllardır uygulanagelen bu politika bugünün iletişim imkânlarıyla ileri seviyeye çıkmış görünüyor. Bu şartlarda Türk topluluklarının kültürlerine karşı tutumları, dilleri ve edebiyatları üzerinde yürüttükleri mühendislikler, milli varlığın zayıflamasını sağlamak içindir. Bu bölücü faaliyetlere rağmen Türk kültürü canlılığını korumuş, dünya Türklüğünü bir birine bağlayan en önemli unsur olma özelliğini devam ettirmiştir.

Türk cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından ticarî ve ekonomik işbirliği, yatırımların karşılıklı teşviki ve korunması, çifte vergilendirmenin önlenmesi anlaşmaları imzalandı. Bakü-Ceyhan, Bakü-Erzurum, TANAP doğal gaz kemerleri ve Bakü-Kars demir yolu hattı gibi gerçekleşen projeler ekonomik bütünleşmenin ilk örnekleri oldu. Türk devletleri arasında ticaret ve yatırım hacmine bakıldığında bütünleşme düzeyinin hâlâ ilk aşamada olduğu görülüyor. Burada başka bir önemli husus daha var: Türk topluluklarını bünyesinde barındıran ve bu söylediğimiz dostane olmayan tavırları sergileyen Rusya ve Çin'in Türk devletlerinin çoğu için önde gelen ekonomik partnerler olması dikkat çekicidir. Ama doğal zenginliklere sahip Türk cumhuriyetlerinin ekonomik yapısı tamamlayıcı-rekabetçi esaslarda işbirliğinin genişlemesi için müsait şartlar oluşturuyor.

Ekonomik gerekliliklerin yanı sıra jeopolitik gereksinimler de gün geçtikçe artmaktadır. Çünkü her iki Türkistan için jeopolitik ortam hızla gayri müsait hatta tehlikeli hal almaktadır. Askeri, ticarî-ekonomik ve siyasi alanlarda Pekin-Moskova-Tahran üçgeni işbirliğini pekiştirmektedir. Söz konusu üçgenin tarihen ve günümüzde Türklükle savaş halinde olmasını görmek için uzmanlık bilgilerine gerek yok. Dikkatle haritaya bakınca ortalama bir aydın bunu görebilir. Bununla beraber, zengin stratejik düşünce geleneğine sahip olmayan, yeni bağımsızlığına kavuşan

Türk devletleri gibi, Türk düşmanı üçgenin dışında kalan Türkiye de ne yazık ki artan tehdidin farkında olduğu görüntüsünü vermiyor.

Bu arada başka bir tehdide, dolayısıyla Türklüğü bütünleşmeye zorlayan bir faktöre de kısaca göz atalım. Türkistan'daki devletler ve Azerbaycan, uluslararası teorilerdeki tasnifte ekonomik, askerî ve siyasî parametrelere göre "küçük devletler" listesinde yer almaktalar. Bu grup devletlerin kapasitesinin darlığı ve yetersizliği sadece güvenlik sorunu oluşturmaz, milletleşme sürecinin yarıda kalmasına da yol açabilir.

Olumsuz faktörler

Şimdi gelelim Türk Dünyası'nda bütünleşmeye engel olan olumsuz faktörlere. Bu faktörler listesinin başına Türk cumhuriyetlerindeki otoriter rejimleri koymak gerekiyor. Bilinen bir gerçeği tekrar etmek zorundayız; entegrasyona yatkın olanlar demokratik rejimlerdir.

Freedom House'un uzun yıllardır sürdürdüğü araştırmalara göre, Doğu Avrupa ve Avrasya'nın totaliter komünist rejimden demokrasiye geçiş dönemini yaşayan 29 ülkesi arasında en kötü durum Türk cumhuriyetlerindedir. Freedom House'un 2018

şemasında da görüldüğü üzere, seçim süreci (EP), sivil toplum (CS), bağımsız medya (İM), milli demokratik idarecilik (NDG), yerel demokratik idarecilik (LDG), hukuk sistemi (JFİ) ve yolsuzluk (CO) kategorilerine göre Türkmenistan 29., Azerbaycan 28., Özbekistan 27., Kazakistan 25. ve Kırgızistan 22. olmak üzere listenin sonlarında yer almışlar. Bu ülkelerdeki yönetimler *Oturmuş Otoriter Rejimler* kategorisiyle tanımlanmaktadır.

Yeni Türk devletlerinde otoriteyi temsil edenler eski Sovyet parti-devlet nomenklatürü denilen yerel elitlerdir. Onları halklarından farklı yapan Rus kültürüne, Rus devlet ve devletçiliğine aşırı bağlılıklarıdır. Son 30 yılda yerli siyasi elitler her ne kadar “milli” görünmeye çalışsalar da, en azından psikolojik olarak Rusçuluktan kopmuş değiller.[\[4\]](#)

Bağımsızlık yıllarında yerel milliyetçiliklerin ve farklı kimliklerin oluşmasına yukarıda değindik. Bu mesele konumuz bakımından çok önemli olduğu için tekrar vurgulayalım: Milli kimlik meselesini çözmeden Türk cumhuriyetleri hiçbir önemli problemini çözemeyecektir.

Siyasi liderler adeta zirve görüşmeleri ve diğer resmi toplantılarda hep soy kökünün birliğini dile getirirler. Fakat Sovyet döneminde Türk halklarına dayatılan bölücü ve coğrafya esaslı Sovyet tarih konseptleri halen yürürlüktedir.[\[5\]](#)

Türk devletleri arasında büyük gücün (great power) yokluğu bütünleşme sürecini aksatan faktörlerden biridir. Türk Dünyası'nın lider devleti olan Türkiye Cumhuriyeti devleti ekonomik ve siyasi parametrelerine göre bölgesel güç sayılmaktadır. Türkiye'nin nükleer güç sahibi devletlerden olmaması da güvenlik meselelerinde diğer Türk devletlerinin gözünde onun liderliğini bir zaaf gibi düşündüren esas unsurlar arasındadır.

Büyük güçlerden hangisinin Türk Birliği'ne sıcak bakabileceği tartışılan konulardandır. Fakat Pekin-Moskova-Tahran üçgeninin bu birliğe düşmanlık edeceği, şiddetle karşı olduğu ve hiç istemeyeceği tartışma kabul etmeyen bir gerçekliktir.

Sonuç

Yaklaşık 30 yıllık bütünleşme süreci tecrübesi, Çarlık ve Sovyet rejiminin Türklüğe bildiğimizden daha ağır darbe indirmiş olduğunu ortaya koydu. Hızlı de-kolonizasyon politikalarının uygulanmasının geciktirilmesi objektif tarih bilincinin henüz ilk adımlarını atması ve tam yerleşmemesiyle açıklanabilir.

TRANSITIONS IN TRANSIT 2018: CATEGORY AND DEMOCRACY SCORE SUMMARY

Countries are rated on a scale of 1 to 7, with 1 representing the highest and 7 the lowest level of democratic progress. The average of these ratings is each country's Democracy Score (DS).

Categories
EP - Electoral Process
CS - Civil Society
IM - Independent Media

NDG - National Democratic Governance
LDG - Local Democratic Governance
JFI - Judicial Framework and Independence
CO - Corruption

Country	CATEGORIES						
	EP	CS	IM	NDG	LDG	JFI	CO
Estonia	1.5	1.75	1.5	2	2.25	1.5	2.25
Latvia	1.75	2	2	2	2.25	1.5	3
Slovenia	1.5	2	2.5	2.25	1.5	2	2.75
Czech Republic	1.25	2	2.75	3	1.75	1.75	3.5
Lithuania	2	2	2.25	2.75	2.25	1.75	3.5
Slovakia	1.5	2	2.75	3	2.5	2.75	3.75
Poland	1.5	2	3	4	2	4.25	3.5
Bulgaria	2.25	2.5	4.25	3.75	3.25	3.5	4.25
Romania	3	2.25	4.25	3.75	3.5	3.75	3.75
Hungary	3.25	3	4.5	4.5	3	3	4.75
Croatia	3	2.75	4.25	3.75	3.75	4.5	4.25
Montenegro	3.5	2.75	4.5	4.5	3.5	4	4.75
Serbia	3.5	2.5	4.75	4.5	3.75	4.5	4.25
Albania	3.5	3	4.25	4.5	3.5	4.75	5.25
Macedonia	4	3.25	5	4.75	4	4.75	4.75
Bosnia-Herzegovina	3.5	3.5	4.75	6	5	4.75	5
Ukraine	3.5	2.75	4.25	5.75	4.75	5.75	5.75
Georgia	4.5	3.75	4.25	5.5	5.25	5	4.5
Kosovo	4.5	3.75	5	5.5	4.5	5.5	5.75
Moldova	4	3.25	5	5.75	5.5	5	6
Armenia	6	3.75	5.5	6	5.75	5.5	5.5
Kyrgyzstan	5.75	5	6.25	6.5	6.25	6.5	6.25
Belarus	6.75	6.25	6.75	6.75	6.75	7	6
Russia	6.75	6.25	6.5	6.75	6.5	6.75	6.75
Kazakhstan	6.75	6.75	6.75	6.75	6.5	6.75	6.75
Tajikistan	6.75	6.75	6.75	7	6.25	7	7
Uzbekistan	7	6.75	6.75	7	6.75	7	7
Azerbaijan	7	7	7	7	6.5	7	7
Turkmenistan	7	7	7	7	6.75	7	7
Average	4.31	3.94	4.96	5.23	4.61	4.99	5.25
Median	3.75	3.75	4.75	5.50	4.63	4.88	5.13

2020 yılına gelindiğinde soru hâlâ şudur: Türk Birliği'nin oluşması karşısında bu kadar engel varken süreç devam etmeli mi? Cevap açıktır: Devam etmelidir. Hatta süreç akıllıca yürütülmezse ve yeterli hızda ilerlemezse bugüne kadar çekilmiş zahmetlerin heder olacağı göz önünde bulundurulmalıdır.

Bir diğer hususu da dikkatte tutmak lazımdır: Türkiye beka meselesini gerçekten ciddiye alıyorsa, gerçekten büyük devlet olmak istiyorsa, onun en kestirme yolu Türk Birliği'nden geçer.^[6] Türk cumhuriyetleri gerçek bağımsızlığa ve egemenliğe kavuşmak, kimlik ve diğer milli meselelerini çözmek istiyorsa, bunların çözümü de Türk Birliği'ndedir.

BDT/Avrasya Birliği, Şankhay İşbirliği Teşkilatı, hatta Avrupa Birliği/NATO, Türk Birliği'nin alternatifi olamaz. Türkler birlik olurlarsa, bu teşkilatlardan herhangi birine katılmak tehdit değil, fırsatlar sağlayabilir.

^[1] Makale Türkçesinin editi ve katkılarından dolayı dostum Yağmur Tunalı'ya teşekkür borçluyuz.

^[2] Bkz.: Hasan Ali Karasar, Sanat K. Kuşkumbayev, *Türkistan Bütünleşmesi. Merkezî Asya'da Birlik Arayışları. 1991-2001*, İstanbul: Ötüken, 2009.

^[3] Ayrıntılı bilgi için bkz: Mustafa Bıyıklı, *25 Yıllık Tecrübenin Ardından Türk Keneşi Bünyesindeki Ülkelerde Ortak Kuruluşlar, İlişkiler ve İş Birlikleri*, Bişkek: KTMÜ, 2018. Türk Konseyi'ni Türk Dünyası'nın gözbebeği sayan yazar, bu teşkilatın faaliyetinde ciddi problemlerin bulunduğunu, "potansiyel olmakla beraber, olması gerekenler beklentilerin altında görülmektedir" diye tespit etmiştir (s. 71).

^[4] Bu halin bir belirtisini sunalım. Tacikistan Cumhurbaşkanı İmamoli Rahmonov soy ismindeki eki (-ov) attı. Aynı hareket Türk cumhuriyetleri Cumhurbaşkanılarından gelmedi. Hepsini bir yabancı ada başka bir yabancı ek (-ov, -yev) ilave ederek acayip soy isimleri taşımaktalar.

[5] Darhan Kıdıralı ve Gaybulla Babayar'ın *Ortak Türk Tarihi* [Astana, 2017] başlıklı çalışmalarının hazırlanması ve ortaokullarda ders kitabı olarak tavsiye edilmesi görkemli bir yeniliktir. Bu münasebetle Türk Akademisi'ni tebrik etmek gerektir.

[6] Tam 100 yıl önce rahmetli M. Emin Resulzade Azerbaycan meselesinde yanlış konumda olan Türkiye temsilcilerine sesleniyordu: “Senin istikbalin ne Rumeli, ne Hicaz, ne de Irak'ta; Türkistan'dadır, fakat yolunun üzerinde, eski Turan'ın göbeğinde Azerbaycan namında bir genç, yiğit delikanlı var. Yeni Turan'ın anahtarı ondadır. Onunla önceleri anlaşmazlık çıkarırsan, önce onun gönlünü kırıp kendisine bir zarar verirsen bütün imkânların heder, emellerin harap, tahtın da berbad olur. ” (Mehmet Emin Resulzade, *Asrımızın Siyavuş'u*, Ankara: Azerbaycan Kültür Derneği yayınları, 1989, s.35).